

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΑΓΕΙΑ

Alfred Gell
Ανθρωπολόγος*

Οι "τεχνολογικές" ικανότητες είναι ένα από τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του είδους μας, και μας χαρακτηρίζουν από ένα πολύ πρώιμο στάδιο της εξέλιξής μας, αν όχι και από την ίδια την αρχή της εμφάνισής μας. Δεν είναι πλέον δυνατόν να διεκδικούμε τη "χρήση εργαλείων" ως αποκλειστικά "ανθρώπινο" χαρακτηριστικό, γιατί υπάρχει σαφώς παράδοση χρήσης εργαλείων και στους ανώτερους πιθήκους, ιδίως στους χιμπατζήδες, αλλά και παραδείγματα πιο υποτυπώδους χρήσης εργαλείων από άλλα είδη ζώων. Ωστόσο, οι άνθρωποι έχουν αναπτύξει σε πρωτοφανή βαθμό "τεχνολογικά" μέσα για την εκπλήρωση των επιδιώξεών τους. Τι είναι όμως "τεχνολογία" και πώς συνδέεται με τα άλλα χαρακτηριστικά που έχουμε ως είδος;

Οι απαντήσεις που έχουν προταθεί στο ερώτημα αυτό πάσχουν από μια προκατάληψη που προέρχεται από την εσφαλμένη ιδέα ότι η ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών από το περιβάλλον είναι το βασικό πρόβλημα το οποίο η τεχνολογία μάς δίνει τη δυνατότητα να ξεπεράσουμε. Η τεχνολογία ταυτίζεται με τα "εργαλεία", και τα "εργαλεία" ταυτίζονται με τεχνουργήματα όπως ο πέλεκυς και το ξέστρο, τα οποία πιστεύεται ότι εισήχθησαν για την "αναζήτηση τροφής". Η αναζήτηση αυτή τροφής έχει θεωρηθεί πολύ σοβαρή υπόθεση, ένα ζήτημα ζωής ή θανάτου, και η χρήση τεχνολογίας έχει θεωρηθεί μία εξέσου "σοβαρή" υπόθεση. Ο *Homo technologicus* είναι ένα ορθολογικό, σώφρων πλάσμα και όχι ένα μυθοποιητικό ή θρησκευόμενο ον, κατάσταση στην οποία καταλήγει μόνο όταν εγκαταλείπει την αναζήτηση "τεχνικών" λύσεων για τα προβλήματά του και καταφεύγει στον κόσμο της φαντασίας και της κενής εικασίας.

Όμως η αντίθεση αυτή ανάμεσα στο τεχνικό και το μαγικό δεν έχει βάση. Η κατανόηση της τεχνολογίας είναι ατελής, αν απλώς ταυτίζεται με τη χρήση εργαλείων, και η κατανόηση της χρήσης εργαλείων είναι ατελής, αν ταυτίζεται με τη δραστηριότητα της επιβίωσης.

Παρόλο που η ταύτιση της "τεχνολογίας" με τα "εργαλεία" είναι ίσως χρήσιμη για κάποιους σκοπούς ταξινόμησης –ιδίως στην προϊστορία–, από οποιαδήποτε ερμηνευτική σκοπιά η τεχνολογία είναι πολύ περισσότερα από αυτό. Το λιγότερο που μπορούμε να πούμε είναι πως η τεχνολογία δεν αποτελείται μόνο από τα τεχνουργήματα που χρησιμοποιούνται ως εργαλεία, αλλά περιλαμβάνει επίσης το σύνολο των γνώσεων που καθιστούν δυνατή την επιβίωση, την κατασκευή και τη χρήση των εργαλείων. Όμως το πράγμα δεν τελειώνει εδώ. Η "γνώση" υπάρχει μόνο μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Η τεχνολογία είναι συνυμνη με τα ποικίλα δίκτυα κοινωνικών σχέσεων που επιτρέπουν τη μετάδοση της τεχνικής γνώσης και παρέχουν τις αναγκαίες συνθήκες συνεργασίας ατόμων στην τεχνική δραστηριότητα. Όμως δεν μπορεί κανείς να σταματήσει ούτε και στο σημείο αυτό, γιατί και οι ίδιοι οι αντικειμεν-

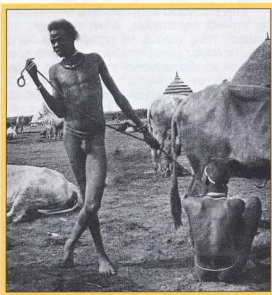
ικοί στόχοι της τεχνικής παραγωγής διαμορφώνονται από το κοινωνικό πλαίσιο. Τεχνολογία με την ευρύτερη έννοια, είναι οι μορφές εκείνες κοινωνικών σχέσεων που καθιστούν κοινωνικά αναγκαία την παραγωγή, διάθεση και κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών με τεχνικές διαδικασίες.

Τι σημαίνει όμως το επίθετο "τεχνικός"; Ο όρος "τεχνικός" δεν σημαίνει, νομίζω, μια διαζευκτική διάκριση ανάμεσα σε διαδικασίες παραγωγής που κάνουν ή δεν κάνουν χρήση τεχνουργημάτων που αποκαλούνται "εργαλεία". Μπορούν να υπάρχουν "τεχνικές" –για παράδειγμα, οι "τεχνικές του σώματος" που καταγράφονται από τον Mauss–, οι οποίες δεν κάνουν χρήση κατασκευασμένων εργαλείων. Αυτό που διακρίνει την "τεχνική" από τη μη τεχνική είναι ένας βαθμός εμμεσοτήτας στην επίτευξη κάποιου αντικειμενικού σκοπού. Δεν είναι τόσο το ότι η τεχνική πρέπει να μαθευτεί, όσο το ότι η τεχνική πρέπει να είναι ευρηματική. Οι τεχνικές

δημιουργούν μια γέφυρα, άλλοτε απλή και άλλοτε εξαιρετικά πολύπλοκη, ανάμεσα σε "δεδομένα" στοιχεία (το σώμα, κάποια ακατέργαστα υλικά, κάποια χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος) και σε έναν στόχο, που πρέπει να πραγματοποιηθεί με τη χρήση αυτών των δεδομένων. Τα δεδομένα στοιχεία αναδιατάσσονται με τρόπο ευρημ, ώστε να αξιοποιηθούν οι γενεσιουργικές ιδιότητές τους για την επίτευξη ενός αποτελέσματος που είναι αδύνατο να υπάρξει χωρίς αυτή τη συγκεκριμένη παρέμβαση.

Τα τεχνικά μέσα είναι πλάγια μέσα για την εξασφάλιση κάποιου επιθυμητού αποτελέσματος. Ο βαθμός τεχνικότητας είναι ανάλογος με τον αριθμό και την πολυπλοκότητα των βημάτων που συνδέουν τα αρχικά δεδομένα με τον τελικό στόχο που πρέπει να επιτευχθεί. Τα "εργαλεία", ως προεκτάσεις του σώματος που πρέπει να κατασκευασθούν προτού χρησιμοποιηθούν, είναι μια σημαντική κατηγορία στοιχείων που "παρεμβάλλονται" ανάμεσα σε έναν στόχο και στην πραγμάτωσή του. Όμως δεν είναι λιγότερο "τεχνικές" οι σωματικές εκείνες ικανότητες που πρέπει να αποκτηθούν προηγουμένως, για να μπορεί ένα εργαλείο να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά. Μερικά εργαλεία, όπως το ρόπαλο του μπείζμπολ, είναι εξαιρετικά υποτυπώδη, όμως απαιτούν μια παρατεταμένη (δηλαδή έμμεση) διαδικασία μάθησης μέσα σε κατάλληλο εκπαιδευτικό περιβάλλον, ώστε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν αποτελεσματικά. Οι εξαιρετικά "τεχνικές" διαδικασίες συνδυάζουν πολλά στοιχεία, τεχνουργήματα, ικανότητες, διαδικαστικούς κανόνες σε μια πολυσύνθετη ακολουθία σκοπών και υπο-στόχων, καθέναν από τους οποίους πρέπει να επιτευχθεί διαδοχικά, μέχρι να καταλήξει κανείς στο τελικό αποτέλεσμα. Η πολύπλοκη αυτή δομή ενδιάμεσων βημάτων, που επιτρέπουν να επιτευχθεί το αποτέλεσμα Χ, για να φτάσουμε στο Ψ και στο τελικό Ω, αποτελεί την τεχνολογία ως "σύστημα".

Η επιδίωξη εγγενώς δυσεπίτευκτων αποτελεσμάτων με πλάγια, ή έμμεσα, μέσα είναι η ιδιαίτερη ικανότητα του τεχνολογικού ζώου *Homo sapiens*. Δεν αληθεύει όμως καθόλου ότι αυτή η τάση επιδεικνύεται αποκλειστικά, ή έστω κυρίως, στο πλαίσιο της παραγωγής για την επιβίωση, καθώς και ότι η ικανότητα αυτή είναι άσχετη με την παιγνιώδη και ευφάνταστη πλευρά της ανθρώπινης φύσης. Στην πραγματικότητα, η διατύπωση του προβλήματος με τέτοιους όρους σημαίνει την άμεση παραδοχή ότι δεν είναι δυνατή η διάκριση, από την άποψη του "βαθμού τεχνικότητας", ανάμεσα στην επιδίωξη υλικών ανταμοιβών μέσω της τεχνικής δραστηριότητας και στην εξίσου "τεχνική" επιδίωξη μιας μεγάλης ποικιλίας άλλων στόχων, οι οποίοι δεν είναι υλικοί, αλλά συμβολικοί ή εκφραστικοί. Από την Παλαιολιθική εποχή και μέχρι σήμερα η τεχνική ικανότητα του ανθρώπου δεν έχει αφιερωθεί αποκλειστικά στην κατασκευή "εργαλείων", όπως τα τσεκούρια και τα καμικά: στον ίδιο βαθμό, έχει κατασκευάσει φλογέρες, χάντρες, αγάλματα και πλήθος άλλα

1. Βοσκός της φυλής Nuer (Ανατολική Αφρική) που αρμέγει την ανήσυχη αγελάδα του (περίπου 1939).

αντικείμενα για τη διασκέδαση, τον στολισμό και την απόλαυση. Τα αντικείμενα αυτά είχαν, χωρίς αμφιβολία, τη θέση τους μέσα σε μια "ακολουθία σκοπών" που προχωρούσε πέρα από την απλή ευχαρίστηση που πρόσφεραν στους δημιουργούς τους. Η φλογέρα δεν είναι λιγότερο εργαλείο, συστατικό μιας τεχνικής ακολουθίας, από ένα τσεκούρι, αλλά σκοπός της είναι να ελκεί και να διαμορφώνει τις ψυχολογικές αντιδράσεις του ανθρώπου σε κοινωνικά περιβάλλοντα και όχι να διαμελίζει τα σώματα των ζώων.

Αν είναι ορθό μια φλογέρα να θεωρείται εργαλείο, ποιο είναι το τεχνικό σύστημα του οποίου ένα ψυχολογικό όπλο αποτελεί μέρος; Στο σημείο αυτό θα ήθελα να παρουσιάσω ένα ταξινόμικό σχήμα των τεχνολογικών ικανοτήτων του ανθρώπου γενικά, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ότι χωρίζεται σε τρία κύρια συστήματα.

Το πρώτο από τα τεχνικά αυτά συστήματα, το οποίο μπορεί να ονομασθεί "Τεχνολογία της Παραγωγής", περιλαμβάνει την τεχνολογία όπως είναι καθιερωμένο να νοείται, δηλαδή ως πλάγιους τρόπους για να εξασφαλισουμε τα "πράγματα" που πιστεύουμε ότι χρειαζόμαστε: τροφή, στέγη, ενδυμασία, κατασκευάσματα κάθε είδους. Στο σύστημα αυτό θα περιλαμβάνω και την παραγωγή σημάτων, δηλαδή την επικοινωνία. Επειδή δεν αμφισβητείται, δεν χρειάζεται να πούμε τίποτε περισσότερο γι' αυτό στο σημείο ετούτο.

Το δεύτερο τεχνικό σύστημα το ονομάζω "Τεχνολογία της Αναπαραγωγής". Το τεχνικό αυτό σύστημα είναι περισσότερο αμφιλεγόμενο, γιατί πιστεύω ότι περιλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος αυτού που η καθιερωμένη ανθρωπολογία δηλώνει με τη λέξη "συνγένεια".

Και περνάμε στο τρίτο από τα τεχνολογικά συστήματα, το οποίο θα ονομάσω "Τεχνολογία της Γοητείας". Ο άνθρωπος παιγνιώδους τα ζώα στο δίκτυο των σκοπών τους χρησιμοποιώντας μια σειρά από ψυχολογικές τεχνικές, όμως αυτές εί-

να πρωτόγονες σε σύγκριση με τα ψυχολογικά όπλα που χρησιμοποιούν για να ασκήσουν έλεγχο πάνω στις σκέψεις και τις πράξεις άλλων ανθρώπων. Η τεχνολογία της γοητείας είναι η πιο επεξεργασμένη από τις τεχνολογίες μας.

Στην κατηγορία αυτή τοποθετώ όλες εκείνες τις τεχνικές στρατηγικές, ειδικά την τέχνη, τη μουσική, τους χορούς, τη ρητορική, τα δώρα κ.λπ., τις οποίες χρησιμοποιούν οι άνθρωποι προκειμένου να εξασφαλίσουν τη συνείδηση άλλων ανθρώπων στις επιδιώξεις ή στα σχέδιά τους. Οι τεχνικές αυτές στρατηγικές –οι οποίες, φυσικά, εφαρμόζονται αμοιβαία– εκμεταλλεύονται εγγενείς ή επίκτητες ψυχολογικές προδιαθέσεις, ώστε να γοητεύσουν το άλλο πρόσωπο και να το κάνουν να αντιληφθεί την κοινωνική πραγματικότητα με τρόπο ευνοϊκό για τα κοινωνικά συμφέροντα του ασκούντος την γοητεία. Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η "ευφροιά" που χαρακτηρίζει τον άνθρωπο αναπτύχθηκε όχι ως απάντηση στην ανάγκη ανάπτυξης ανώτερων τεχνικών επιβιώσης, αλλά ως αντίδραση στην περιπλοκότητα της ανθρώπινης κοινωνικής ζωής, η οποία είναι έντονη, πολύπλοκη και πολύ κρίσιμη για το άτομο. Στις τεχνικές στρατηγικές της γοητείας, από τις οποίες εξαρτάται η διεύθετηση της κοινωνικής ζωής, εκδηλώνεται η ανώτερη ευφροιά. Η χειραγώγηση της επιθυμίας, του φόβου, του δέους, της απληστίας, της φαντασίας, της ματαιοδοξίας –ενός ανεξάντλητου καταλόγου ανθρώπινων παθών– προσφέρει ένα εξίσου ανεξάντλητο πεδίο έκφρασης της τεχνικής εφευρετικότητας.

Σκοπός μου εδώ δεν είναι να διευρενήσω τον χώρο της τεχνολογίας της γοητείας, αλλά απλώς να επισημάνω ότι αυτή υπάρχει και ότι πρέπει να εξετάζεται όχι ως μια ξεχωριστή περιοχή, π.χ. "Τέχνη" –σε αντιδιαστολή προς την τεχνολογία–, αλλά ως τεχνολογία καθ' εαυτή.

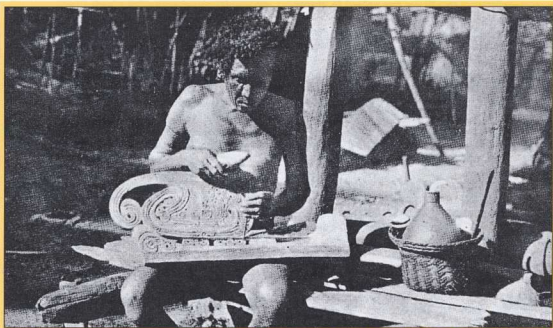
Έχω δώσει σχηματικά το εύρος της έννοιας της "Τεχνολογίας". Θα ήθελα τώρα να εξετάσω τη σχέση ανάμεσα στην τεχνολογία –που ορίζεται ως επιδίωξη διυσεπίτευκτων στόχων με πλά-

για μέσα– και στη μαγεία. Η μαγεία είναι, ή ήταν, σαφώς μια πλευρά καθεμιάς από τις τρεις τεχνολογίες που έχω προσδιορίσει, δηλαδή των τεχνολογιών της παραγωγής, της αναπαραγωγής και της ψυχολογικής χειραγώγησης ή "γοητείας". Η μαγεία όμως είναι διαφορετική από τις τεχνολογίες αυτές, καθεμιά από τις οποίες αφορά την εκμετάλλευση των γενεσιουργικών ιδιοτήτων των πραγμάτων και των ψυχολογικών διαθέσεων των ανθρώπων, οι οποίες συγκαταλέγονται, φυσικά, στις γενεσιουργικές τους ιδιότητες. Η μαγεία, αντιθέτως, είναι "συμβολική". Φυσικά, κάνοντας αυτή τη δήλωση, έχω πλήρη συνείδηση της μακράς διαμάχης σχετικά με τη μαγεία και του γεγονότος ότι δεν συμφωνούν όλοι με την άποψη ότι "είναι συμβολική", αφού μπορεί να ερμηνευθεί ως μια προσπάθεια να χρησιμοποιηθούν πνεύματα ή οιονεί-φυσικές μαγικές δυνάμεις για να παρέμβουν (γενεσιουργικά) στη φύση. Υπάρχουν άφθονες μαρτυρίες ιθαγενών που στηρίζουν την άποψη αυτή, η οποία είναι συχνά και η σωστή από τη σκοπιά της πολιτισμικής ερμηνείας, αφού τίποτε δεν εμποδίζει τους ανθρώπους να έχουν μερικές τουλάχιστον λανθασμένες γενεσιουργικές πεποιθήσεις. Ωστόσο, από τη σκοπιά του παρατηρητή, υπάρχει μια διάκριση ως προς το ότι οι αποτελεσματικές τεχνικές στρατηγικές αποδεδειγμένα εκμεταλλεύονται τις γενεσιουργικές ιδιότητες των πραγμάτων μέσα στην ακολουθία των σκοπών, πράγμα που η μαγεία δεν κάνει. Η εξελικτική αξία επιβίωσης των μαγικών πλευρών των τεχνικών στρατηγικών είναι επομένως ένα αληθινό πρόβλημα.

Η άποψή μου είναι ότι η "μαγεία", ως συμπλήρωμα των τεχνικών μεθόδων, διατηρείται επειδή εξυπηρετεί "συμβολικούς", δηλαδή γνωστικούς, σκοπούς. Η μαγική σκέψη συγκεκριμνοποιεί και κωδικοποιεί τα δομικά χαρακτηριστικά της τεχνικής δραστηριότητας, επιβάλλοντας σ' αυτήν ένα πλαίσιο οργάνωσης το οποίο ρυθμίζει το καθένα από τα αναδοχικά στάδια μιας σύνθετης διαδικασίας.

Αν εξετάσει κανείς έναν μαγικό λόγυτπο,

2. Αρχιμάστορας Τροβριανός (περίπου 1918) ενώ τελειοποιεί τημια της πλάρης ενός νεότευκτου κανυ. Η κατασκευή ποntonόρων κανυ θεωρείται το μεγαλύτερο τεχνολογικό επίτευγμα των ιθαγενών του Δυτικού Ειρηνικού.

3. Μερική αποσυνομαρμόλωση και επίσκεψη κανώ στις Τροβανδούς Νήσους; ο ιδιοκτήτης, που είναι και ψαλμαρχος, και ο απαραίτητος μάγος διακρίνονται στα αριστερά (περίπου 1918).

συχνά διαπιστώνει ότι ένα Ξόρκι ή μια προσευχή δεν κάνει σχεδόν τίποτε περισσότερο από το να προσδιορίζει τη δραστηριότητα στην οποία χρησιμοποιείται και να ορίζει ένα κριτήριο για "επιτυχία" σ' αυτήν. "Τώρα φυτεύω αυτό το περιβόλι. Ας είναι τόσο καρποφόρο, που να μην μπορώ να το τρυγήσω ολόκληρο, Αμήν!". Ένα Ξόρκι αυτού του είδους δεν έχει νόημα από μόνο του και εκπληρώνει τον τεχνικό του ρόλο μόνο μέσα στο πλαίσιο ενός μαγικού συστήματος, στο οποίο η καθεμιά κηπουρική εργασία συνοδεύεται από παρόμοιο Ξόρκι, ώστε η συνολική ακολουθία Ξορκιών να αποτελεί ένα πλήρες γνωστικό σχέδιο "κηπουρικής".

Η μαγεία αποτελεί ένα συμβολικό "σχολιασμό" τεχνικών ψυχολογικών παραγωγής, αναπαραγωγής και στρατηγικής χειραγώγησης. Η πρότασή μου είναι ότι η μαγεία προέρχεται από το παιχνίδι. Όταν τα παιδιά παίζουν, προβαίνουν σε έναν συνεχή σχολιασμό της συμπεριφοράς τους. Ο σχολιασμός αυτός μορφοποιεί τις πράξεις τους, τις χωρίζει σε μέρη, προσδιορίζει τους στόχους της στιγμής κ.ο.κ. Το υπερτιθέμενο αυτό οργανωτικό σχήμα μοιάζει ταυτόχρονα να καθοδηγεί το παιχνίδι της φαντασίας καθώς εξελίσσεται, αλλά και να προσφέρει ένα μέσο εσωτερικεύσεως και ανάκλησης του ίδιου του παιχνιδιού. Επίσης προσφέρει ακατέρραστο υλικό για επόμενες ασκήσεις καινοτομίας και επανασυνδυασμού, με τη χρήση, σε νέους σχηματισμούς, υλικών συγκεκριμένων κατά το παρελθόν. Δεν είναι μόνο η βασική μορφή του παιδικού παιχνιδιού-σχολιασμού (τώρα κάνω αυτό, τώρα κάνω εκείνο, τώρα θα γίνει αυτό...) που θυμίζει αναμφίβολα τη μορφή των Ξορκιών. Η σχέση πραγματικότητας και σχολιασμού στο παιχνίδι και στη μαγεία παραμένει κατά βάση συγγενής, αφού το παιχνίδι-σχολιασμός εξιδανικεύει σταθερά την κατάσταση, προχωρώντας πέρα από τα όρια του απλής πραγματικού. Όταν ένα παιδί ισχυρίζεται ότι είναι αεροπλάνο (με τα χέρια απλωμένα και με τους ανάλογους ήχους και κινήσεις), το σχολίο αυτό εισάγει το ιδανικό μέσα στο πραγ-

ματικό, ως κάτι το οποίο μπορεί να παρουσιαστεί, όχι όμως και να πραγματοποιηθεί. Αλλά η απραγματοποίητη μεταμόρφωση του παιδιού σε αεροπλάνο, αν και ποτέ δεν συγγέεται αληθινά με την πραγματικότητα, θέτει παρά ταύτα τον έσχατο στόχο, προς τον οποίο μπορεί να κατευθυνθεί το παιχνίδι και υπό το φως του οποίου είναι κατανοητό και αποκτά νόημα.

Το ίδιο ισχύει για τη μαγεία, η οποία θέτει ένα ιδανικό πρότυπο απλήρωστο στην πραγματικότητα, προς το οποίο όμως μπορούν να αποβλέπουν οι πρακτικές τεχνικές ενέργειες.

Παιχνίδι και τεχνολογία έχουν και ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό. Η τεχνολογία εξελίσσεται μέσα από μια διαδικασία ανανέωσης, η οποία συνήθως περιλαμβάνει τον επανασυνδυασμό και την επανάχρηση μιας σειράς υπαρκτών στοιχείων ή μεθόδων για την επίτευξη νέων στόχων. Το παιχνίδι δείχνει και αυτό τόση καινοτομία – στην πραγματικότητα αυτό συμβαίνει διαρκώς, ενώ η καινοτομία στην τεχνολογία είναι διαδικασία πιο αργή και πιο δύσκολη. Η καινοτομία στην τεχνολογία συνήθως δεν προκύπτει ως αποτέλεσμα της αφιέρωσης συστηματικής σκέψης στο έργο της κάλυψης κάποιας φανερώς τεχνικής "ανάγκης", αφού δεν υπάρχει λόγος τα μέλη μιας οποιασδήποτε κοινωνίας να νιώθουν "ανάγκες" επιπλέον από αυτές που ήδη ξέρουν πώς να ικανοποιούν. Η τεχνολογία όμως αλλάζει, και με τις αλλαγές στην τεχνολογία εμφανίζονται νέες ανάγκες. Η πηγή αυτής της μεταβλητότητας και η τάση προς διαρκώς αυξανόμενη επεξεργασία της τεχνολογίας πρέπει, νομίζω, να αποδοθεί όχι στην υλική ανάγκη, αλλά στον γνωστικό ρόλο που παίζουν οι "μαγικές" ιδέες στην παροχή του κατευθυντήριου πλαισίου, μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η τεχνική δραστηριότητα. Οι τεχνικές καινοτομίες εμφανίζονται όχι ως αποτέλεσμα προσπάθειών να καλυφθούν ανάγκες, αλλά στην πορεία προσπάθειών να πραγματοποιηθούν τεχνικά επιτεύγματα που μέχρι τότε θεωρούνταν "μαγικά".

Μερικές φορές οι εθνογράφοι καταγράφουν τεχνικές μεθόδους που καθ' εαυτές μοιά-

ζουν μαγικές, παρ'όλο που μας διαβεβαιώνουν ότι έχουν απολύτως πρακτική εφαρμογή. Στις Νήσους του Σολομώντος και σε μερικά γειτονικά μέρη του Ειρηνικού συνηθίζονταν να εφαρμόζεται μια τεχνική φαρμάτους με τη χρήση χαρταίων. Το είδος αυτό φαρμάτους γινόταν σε λιμνοθάλασσες. Ο φαρμός ανοίγεται στη θάλασσα με ένα κανό, στο οποίο ήταν δεμένος ένας χαρταετός σε σχήμα πουλιού, φτιαγμένος από φύλλα ενός φυτού (pandanus). Από τον χαρταετό αυτόν, ο οποίος πετούσε πάνω από το νερό, κρεμόταν ένα άλλο σχοινί, στην άκρη του οποίου ήταν δεμένη μια μπάλα από ιστό αράχνης που αιωρούνταν ακριβώς πάνω στην επιφάνεια του νερού. Τα ψάρια της λιμνοθάλασσας έβλεπαν την αστραφτερή μπάλα από ιστό και την περνούσαν για έντομο. Όταν όμως δάγκωναν τον κολλώδη ιστό, τα σαγόνια τους κολλούσαν μεταξύ τους και δεν μπορούσαν να τ' ανοίξουν για να φύγουν. Τότε ο φαρμός μάζευε τον σχοινί αυτού του σπέρνου και έπιανε το ψάρι.

Η τεχνική αυτή φαρμάτους αποτελεί τέλειο παράδειγμα της έννοιας της εμμεστότητας, την οποία έχω ήδη τονίσει. Θυμίζει όμως επίσης πολύ έντονα το στοιχείο της φαντασίας που κάνει τις τεχνικές ιδέες να καρποφορήσουν. Πράγματι, αν κανείς συναντούσε τον "φαράδικο χαρταετό" ως μύθο και όχι ως έμπρακτη εφαρμογή, αυτός θα ήταν απολύτως επιδεκτικός της ανάλυσης μύθων που κάνει ο Λεβί-Στρως. Υπάρχουν τρία στοιχεία: πρώτον, ο ιστός της αράχνης, ο οποίος προέρχεται από τους σκοτεινούς χώρους στο εσωτερικό της γης (στηλέας): δεύτερον, ο χαρταετός, ο οποίος είναι ένα πουλί που πετά στον ουρανό και τέλος, υπάρχει το ψάρι που κολληπά στο νερό. Τα τρία αυτά μυστήρια συνδέονται και οι αντιφάσεις τους λύνονται σε μια τελική εικόνα, το "ψάρι με κολλημένα τα σαγόνια", ακριβώς όπως ο Άντιβαλ κόλλησε στα μιά τα σπέρνου του στο βουβό και μεταβλήθηκε σε πέτρα. Δεν χρειάζεται να είναι κανείς αφοσιωμένος σπρωκτουραλιστής για να παραδεχτεί ότι στην περίπτωση αυτή μια μαγική, μυθολογική αφήγηση μπορεί να πραγματωθεί ως "πρακτική" τεχνική για τη σύλληψη των ψαριών.

Θα μπορούσαν να αναφερθούν αμέτρητα άλλα παραδείγματα τεχνικών στρατηγικών, οι οποίες, είτε μας φαίνονται "μαγικές" είτε όχι, είναι "μαγικές" γι' αυτούς που τις εφαρμόζουν. Θα αναφέρω μόνο μια. Στις ανατολικές ορεινές περιοχές της Νέας Γουινέας το αλάτι κατασκευάζεται με το κάψιμο βούρλων και το φιλτράρισμα της στάχτης τους μέσα σε μικρούς αποστακτήρες φτιαγμένους από κολοκυθές. Από την απόσταξη προκύπτει αλμυρό νερό, το οποίο μπορεί να εξατμιστεί και να δώσει πλάκες αλατιού. Από τεχνική άποψη, η διαδικασία αυτή είναι μάλλον πολύπλοκη, γιατί είναι δύσκολο να καούν τα βούρλα στη σωστή θερμοκρασία, ώστε να δώσουν την καλύτερη στάχτη, και ταυτόχρονα να συγκεντρωθεί και να εξατμιστεί η άλιμη με τη λιγότερη δυνατή απώλεια. Δεν χρειάζεται να πούμε ότι χρησιμοποιείται άθρονη μαγεία, με ειδικές λογυτμούς που καλύπτουν καθεμιά από τις πολλές φάσεις της διαδικασίας και προσφέρουν "διορθωτικές ρυθμίσεις" στην περίπτωση που η διαδικασία φαίνεται να πηγαίνει κάπου στραβά. O Jadran Mimica, ο οποίος μου έδωσε

αυτές τις λεπτομέρειες και του οποίου η υπό έκδοσιν μελέτη για την παρασκευή αλατιού από τους Angan αναμένεται με ανυπομονησία ως διδακτορική διατριβή στο Εθνικό Πανεπιστήμιο της Αυστραλίας, έχει αναλύσει εξαιρετικά την αντίληψη των ιθαγενών για τη μέθοδο παρασκευής αλατιού. Η διαδικασία αυτή κατ' ουσίαν επαναλαμβάνει την κοσμογονία τους και μπορεί να αναλυθεί με όρους μεταμορφώσεων των ουσιών του σώματος κατά την εξής περίπου ακολουθία:

τροφή (ξύλο) => περιπτώματα (στάχτη) => ούρα (άρμη) => γάλα => σπέρμα (εξαστημένη άλιμη) => οστό/πολύτιμα κοχύλια (αλάτι)

Θα έπαιρνε υπερβολικά μεγάλη έκταση να παρουσιάζαμε, ακόμη και επιγραμματικά, τις πολλαπλές συνδέσεις της παρασκευής αλατιού και του μυθολογικού και κοσμολογικού πλαισίου, μέσα στο οποίο οι παρασκευαστές αλατιού των Angan έχουν αναπτύξει τη συγκεκριμένη δεξιοτεχνία τους, η οποία, αναμφίβολα, έχει διαμορφωθεί στην πορεία της εξέλιξης της. Το τελικό αποτέλεσμα είναι ότι το αλάτι των Angan είναι προϊόν "υψηλής τεχνολογίας", σύμφωνα με τα ιθαγενή πρότυπα αποτίμησης, και έχει αντίστοιχη υψηλή ανταλλακτική αξία στα εντόπια εμπορικά δίκτυα.

Αυτό με οδήγησε σε μια περαιτέρω παρατήρηση πάνω στη σχέση μαγείας και τεχνολογίας. Μέχρι στιγμής έχω περιγράψει τη μαγεία ως "ιδανική" τεχνολογία, η οποία κατευθύνει την πρακτική τεχνολογία και κωδικοποιεί τις τεχνικές μεθόδους στο γνωστικό-συμβολικό επίπεδο. Ποια θα μπορούσαν όμως να είναι τα χαρακτηριστικά μιας "ιδανικής" τεχνολογίας; "Ιδανική" τεχνική μέθοδος είναι εκείνη που μπορεί να εφαρμοσθεί με μηδενικό κόστος δυνατότητων. Οι πρακτικές τεχνικές μέθοδοι, όσο αποτελεσματικές και αν είναι, πάντα "κοστίζουν" κάτι, όχι αναγκαστικά με όρους χρήματος, αλλά με όρους χαμένων δυνατοτήτων για την αφιέρωση χρόνου, προσπάθειας και πόρων σε διαφορετικούς στόχους ή σε διαφορετικές μεθόδους για την επίτευξη του ίδιου στόχου. Το προσδιοριστικό χαρακτηριστικό της "μαγείας" ως ιδανικής τεχνολογίας είναι το ότι είναι "αδάπανη" όσον αφορά το μόχθο, τους κινδύνους και τις επενδύσεις που αναπόφευκτα απαιτεί η πραγματική τεχνική δραστηριότητα. Η παραγωγή "διά μαγείας" είναι παραγωγή χωρίς τις ασύμφορες παρενέργειες, όπως ο αγώνας, η προσπάθεια κτλ.

Το έργο του Μάλινφθοκ *Τα Κοράλινα Περιβόλια και η Μαγεία* τους -η καλύτερη μέχρι σήμερα ανάλυση τεχνολογικο-μαγικού συστήματος, που είναι πιθανό να ξεπεραστεί ποτέ από την άποψή αυτή- προβάλλει εξαιρετικά καλά το χαρακτηριστικό αυτό της μαγικής σκέψης. Τα περιβόλια των Τροβριαντών ήταν, όχι λιγότερο από τους χώρους παρασκευής αλατιού των Angan, ένα θέατρο όπου παιζόταν ένα μαγικό σενάριο μεταφυσικό σε παραγωγική δραστηριότητα. Τα περιβόλια του Γιαμ (διοσκορβία) ήταν σχεδιασμένα με γεωμετρική ακρίβεια. Καθαριζόνταν στην αρχή από το παραμικρό χορταράκι και εφοδιάζονταν, σε μια γωνιά τους, με πολυάριθμα κατασκευές που περιγράφονται ως "μαγικά πρίσματα", τα οποία προσέλκωναν στο έδαφος τη δύναμη της ανάπτυξης του γιαμ. Οι Ιτανείες του μάγου του περιβολιού,

που γίνονται στο χώρο των μαγικών πρισμάτων, έχουν πλήρως καταγραφεί από τον Μαλινόφσκι μαζί με λεπτομερείς ερμηνείες. Είναι γεμάτες από μεταφορικά σύμβολα, μερικές φορές εξαιρετικά δυσνόητα, αλλά ουσιαστικά αποτελούνται από μια μακρά σειρά περιγραφών ενός ιδανικού περιβολιού, του περιβολιού στην κορυφή όλων των περιβολιών, στο οποίο τα πάντα συμβαίνουν απολύτως όπως θα έπρεπε να συμβαίνουν στον καλύτερο δυνατό κόσμο. Τα ζώδια που κατοικούν μέσα στο χρώμα θα σηκωθούν και με τη θέλησή τους θα αυτοκτονήσουν μαζικά στη θάλασσα. Οι ρίζες του γιαιθί θα καρφωθούν στη γη με την ταχύτητα του πετάγματος του πράσινου παπαγάλου και τα φύλλα του θα χορεύουν και θα συμπλέκονται σαν δελφίνια που παίζουν με τα κύματα.

Τα πραγματικά περιβόλια δεν είναι βέβαια τόσο εκπληκτικά, αν και η διαρκής παρουσία αυτών των εικόνων ενός ιδανικού κήπου πρέπει να είναι σημαντικότερος παράγων για τη συγκέντρωση της προσοχής του περιβολάρη και τη λήψη όλων τα πρακτικών μέτρων, ώστε να εξασφαλίσει ότι το περιβόλι του είναι καλύτερο από ό,τι θα ήταν χωρίς αυτό. Όμως, αν κανείς εξετάσει τις λιτανείες του μάγου του περιβολιού λίγο πιο προσεκτικά, καταλαβαίνει ότι το περιβόλι που μινεινάει με τόσο όμορφη γλώσσα δεν είναι, στην πραγματικότητα, ένα περιβόλι που βρίσκεται σε κάποια χώρα της ουτοπίας, αλλά το περιβόλι που πραγματικά υπάρχει, το οποίο αναφέρεται και αναλύεται με την παραμικρή συγκεκριμένη λεπτομέρεια. Για παράδειγμα, αναφέρεται το καθένα από τα είκοσι-τόσα είδη πασσάλων και βεργών που χρησιμοποιούνται για τη στήριξη των αναρριχόμενων βλαστών του γιαιθί, όπως αναφέρονται και όλες οι διαφορετικές ποικιλίες του φυτού και όλα τα διαφορετικά είδη βλασταριών και φύλλων τους κ.ο.κ. Είναι προφανές ότι το πραγματικό περιβόλι και η πραγματική του παραγωγικότητα είναι το κίνητρο της φανταστικής κατασκευής του μαγικού περιβολιού. Η εξιδανικευμένη εκδοχή της τεχνολογίας που ενσωματώνεται στον μαγικό λόγο είναι πειστική στη φαντασία επειδή η μη μαγική τεχνολογία είναι μέχρις ενός σημείου αποτελεσματική.

Με άλλα λόγια, η τεχνολογία είναι αυτή που συντηρεί τη μαγεία, έστω και αν η μαγεία εμπνέει νέες τεχνικές προσπάθειες. Η μαγική αποθέωση της ιδανικής, αδάπανης παραγωγής πρέπει να επιτευχθεί τεχνολογικά, επειδή η μαγική παραγωγή δεν είναι παρά μια ωρολοποιημένη εικόνα της παραγωγής που μπορεί πραγματικά να επιτευχθεί με τεχνικά μέσα. Για τον λόγο αυτό, στην πράξη η επιδίωξη τεχνικής ικανότητας μέσω της ευρηματικής προσπάθειας συμπίπτει με την επιδίωξη της ιδανικής "αδάπανης" παραγωγής που σκιαγραφείται στον μαγικό λόγο. Η παρατήρηση αυτή μπορεί να οδηγήσει σε ένα συμπέρασμα σχετικά με τη μοίρα της μαγείας στις σύγχρονες κοινωνίες, οι οποίες δεν αναγνωρίζουν πλέον σαφώς τη μαγεία, κυριαρχούνται όμως από την τεχνολογία όσο ποτέ στο παρελθόν.

Τι έχει απογίνει η μαγεία; Δεν έχει εξαφανιστεί, αλλά έχει γίνει περισσότερο ποικιλομορφική και πιο δύσκολη να εντοπισθεί. Μια μορφή που παίρνει, όπως υπέδειξε ο ίδιος ο Μαλινόφσκι, είναι η διαφήμιση. Οι ωρολοποιημένες εικόνες αγαθών που προσφέρει η διαφήμιση συμπίπτουν

ακριβώς με τις εξίσου ωρολοποιημένες εικόνες με τις οποίες η μαγεία επενδύει τα αντικειμένα της. Όμως, όπως η μαγική σκέψη προσφέρει το ερέθισμα για την τεχνολογική ανάπτυξη, έτσι και η διαφήμιση, τοποθετώντας τα αγαθά σε ένα μυθοποιημένο σύμπαν, στο οποίο κάθε είδους δυνατότητα είναι ανοιχτή, προσφέρει την έμπνευση για την επιινόηση νέων καταναλωτικών αγαθών. Η διαφήμιση δεν χρησιμεύει μόνο για να παρασύρει τους καταναλωτές στην αγορά συγκεκριμένων αγαθών. Στην πραγματικότητα, καθοδηγεί ολόκληρη τη διαδικασία σχεδιασμού και κατασκευής από την αρχή ως το τέλος, αφού παρέχει την εξιδανικευμένη εικόνα στην οποία πρέπει να ανταποκρίνεται το τελικό προϊόν. Πέρα από τη διαφήμιση, υπάρχει ένα ευρύ φάσμα εικονοποιίας, η οποία προσφέρει έναν συμβολικό σχολασμό των διαδικασιών και δραστηριοτήτων που διεξάγονται στον τεχνολογικό χώρο. Η φαντασία του τεχνολογικού πολιτισμού προκαλεί την εμφάνιση λογοτεχνικών και επιστημονικών ειδών, όπως η επιστημονική φαντασία και η εξιδανικευμένη λαϊκή επιστήμη, τα οποία οι επαγγελματίες επιστήμονες και τεχνολόγοι συχνά αντιμετωπίζουν με αναιμία συναισθήματα, αλλά στα οποία, συνειδητά ή ασυνείδητα, αναγκαστικά υποκύπτουν στην πορεία του προσανατολισμού τους προς το κοινωνικό τους περιβάλλον και της απόδοσης νοήματος στις δραστηριότητές τους. Οι προπαγανδιστές, οι κατασκευαστές δημοσίων εικόνων (image makers) και οι ιδεολόγοι του τεχνολογικού πολιτισμού είναι οι μάγοι του, και το ότι δεν διεκδικούν υπερφυσικές δυνάμεις οφείλεται μόνο στο ότι η ίδια η τεχνολογία έχει γίνει τόσο ισχυρή, που δεν χρειάζεται να το κάνουν. Και το ότι δεν αναγνωρίζουμε τη μαγεία απερίφραστα, οφείλεται στο ότι τεχνολογία και μαγεία είναι για μας ένα και το αυτό.

Μετάφραση: Ιορδάνης Βλάχοπουλος

* Σημ. Τ. Επιμέλτη: Ο συγγραφέας του άρθρου αυτού ήταν Αναπληρωτής Καθηγητής της Ανθρωπολογίας στο London School of Economics και είχε πραγματοποιήσει επίσημα έρευνα στην Παλαιά Νέα Γουίνεα και στην Κεντρική Ινδία. Το άρθρο αυτό αναδημοσιεύεται από το *Anthropology Today*, 4, 2 (1988), σσ. 6-9.

Technology and Magic

A. Gell

Technical means are a roundabout means of securing some desired result. I would like to offer a classificatory scheme of human technological capabilities in general, which can be seen as falling under three main headings. The first, the "Technology of Production", comprises technology as it has been conventionally understood. The second, the "Technology of Reproduction", includes most of what conventional Anthropology designates by the word "kinship". The third, the "Technology of Enchantment", is the most sophisticated. It includes all technical strategies, which human beings employ in order to secure the acquiescence of other people in their intentions or projects.

Magic is, or was, clearly an aspect of each of the three technologies identified above. I take the view that "magic" as an adjunct to technical procedures persists, because it serves "symbolic" ends, that is to say, cognitive ones.

The propagandists, image-makers and ideologues of technological culture are its magicians, and if they do not lay claim to supernatural powers, it is only because technology itself has become so powerful that they have no need to do so. And if we no longer recognize magic explicitly, it is because technology and magic, for us, are one and the same.

A. G.